

Folyók rajzolta táj

*„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt...”*

A Maros–Körös köze, a Körös-vidék, a Kis-Sárrét a folyók hullámai, a lassan utat kereső vizek rajzolta táj. Az emberi történelem kezdetén a Körösök, a Maros és még számtalan ma már nem létező vízfolyás uralta a földtani korok során folyamatosan süllyedő üledékgyűjtő területet. Az erdélyi magas hegyek közül az Alföldre kifutó folyók itt már kényelmes lustasággal kanyarogva kerülgették saját lerakott hordalékukat.

Holtág a Körös-vidéken

Váltakoztak száz és százféleképpen medrüket, miközben a hegyekből hozott folyóvízi üledékekkel töltötték fel síksági tájjá e vidéket. Egymásba szakadó vízenyős rétek, kiterjedt mocsár- és lápvilág, helyenként nyílt víztükrök jellemezték a Maros és a Körösök közötti síkvidékek arculatát. Az árvizek járta szövevényes vízhálózatból csak a Maros hordalékkúpja, a lösszel borított Békési-hát emelkedett ki.

A vizek nyomában

A medencejelleg miatt a peremterületekre érkező vízfolyások nagy energiával rendelkeztek, és ennek megfelelően jelentős mennyiségű hordalékot szállítottak. A síkvidékre érkező folyók energiájukat veszítve lerakták hordalékukat, azt kerülgetve töltögették a medencét.

Részben a hordalékkúpoknak, részben pedig az Alföld több helyén is létrejött tektonikai süllyedéseknek és kiemelkedéseknek köszönhetően a pleisztocéntól kezdve alakult ki a tájat formáló vízrendszer. A két legjelentősebb változás a Maros jelenlegi völgyének lesüllyedése és az úgynevezett békési süllyedék kialakulása volt. Az előbbinek köszönhető, hogy a Maros elhagyta nagy kiterjedésű hordalékkúpját. Az utóbbira érkezve a Körösök és a Berettyó gyakorlatilag medrüket veszítve szétterültek – létrehozva

ezzel a Kis- és a Nagy-Sárrétet –, majd változó helyen egyesülve, Hármaskörös-ként futottak a Tiszába.

A Körös-vidék vízgyűjtőjének 45%-a hegyvidéknek számít, melynek csapadékviszonyait a 600–1400 mm-es sáv jellemzi. A vízgyűjtőnek tekinthető Erdélyi-sziget-hegység 1600–1800 m-es tengerszint feletti csúcsokkal is rendelkezik. Biharfüreden például a hótakaró jellemző vastagsága 2 m, és egyben ez is jól jelzi, hogy ez a terület Románia legcsapadékosabb vidéke. A vízgyűjtő terület alföldi részére ugyanakkor az erdőssztyepp klíma jellemző, 530 mm átlagos csapadékösszeggel, 400–1000 mm közötti szélsőértékekkel és általánosan előforduló tenyészidőszaki deficittel.

A Fehér-Körös a Béli- és a Zarándi-hegységből eredve, 1000 m-t meghaladó csúcsok alól óriási energiával érkezik az alig 100 m tengerszint feletti magasságú békési süllyedékre. Itt energiáját elvesztve rakja le előbb durva, majd mind finomabb hordalékát, és ezer ágra szakadva kerülgeti az így felépült zátonyait. Ezek a szigetek az erdő és majdan az ember megtelepülésének legfontosabb helyei lettek.

Az erdők nyomában

A Fekete- és a Fehér-Körös mentén fekvő erdők ma az Alföld keleti részének legnagyobb kiterjedésű, összefü-

gő folyó menti keményfás ligeterdei. Az erdőssztyepp tölgyesek mellett az Alföld természetes vegetációjában a legnagyobb kiterjedésű erdei életközösségek voltak. Természetközeli állapotban ma az Alföldön a zárt tölgyesek övébe eső Szatmár-Beregi-síkon, és az erdőssztyepp övébe tartozó Körösök mentén maradtak fenn.

A Körösök menti táj eredetileg egyseget képezett a Körösök teljes völgyével, egészen az erdélyi Sziget-hegységig. Az erdők a folyókat követve ereszkedtek le a hegyekből, foltokra szakadozva szigeteket alkottak a nagy mocsarakban vagy a füves pusztákon. Az Alföld keleti peremén az erdők legmélyebben a Körösök vidékén nyúltak be, és itt is maradtak meg a legtovább. Az erdősség nádasokkal, nyílt vizekkel, rétekkel váltakozva Szalontáig, Biharugráig húzódott a 18–19. század fordulójáig. Az Alföldön ekkor a keményfás ligeterdő a leggyakoribb erdőtípus, az összes erdő 30–40%-a ilyen lehetett.

Az egykori erdők emlékét sok helyen már csak elszórt facsoportok, magányos idős fák őrzik, pl. a Nagy-Sárrét vidékén, két kicsi tölgyes, nagy, idős, magányos tölgyfák és néhány kis kiterjedésű liget, füzes, rekettyés, bokros, töviskes, bozótos.

Az erdők jellemző fajairól kevés konkrét adatunk van. *Kitaibel Pál* a

Körösök völgyében több erdőt is jellemez (uralkodó fajok a *Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica* és *Quercus robur*), de az általa is többször szóvá tett degradáló erdőgazdálkodás miatt a kőris szaporodott, az erdő gyomosodott.

Az erdőket sarjztatásos üzemmódban használták, és továbbra is jellemző volt a legeltetés és a makkoltatás. Sok volt a ligetes erdő, különösen a községi tulajdonban lévő erdők voltak ilyenek. A keményfásokból képződött cserjésekről szintén keveset tudunk.

Az erdők rendszerint a hátsabb, nagyobb árvek idején is a viszonylag szárazabb helyeket foglalták el. A 18. század végén meginduló, és egyre jobban kiterjedő földművelésre viszont csak ezek a magasabb hátaak voltak alkalmasak. Az erdők kitermeléséhez hozzájárult az 1800-as évek közepén meginduló folyószabályozás is.

A folyókanyarulatok átvágásával a folyók vize felgyorsult. Az erek elzárásával az áradásos területet mentesítették az évenkénti elöntésektől, ami gyors kiszáradásukhoz vezetett. Megváltozott a talajvízáramlás, az egykori nedves helyek fokozatosan elszikesedtek. Mindenütt pusztult, száradt a lápvídek, jól nyomon követhető a nádasok pusztulása is.

A leírások alapján a vidék erdeinek uralkodó faneme a tölgy, a kőris és a szil volt. Ezenkívül az ihar (juhar), a száldog (hárs), a vadalma és a vadkörte szerepelt. Cserjék közül a galagonyát, kőkényt, fagyalt, veresgyűrű somot, kecskerágót, vadrózsát és bodzát említik. Állóvizekben, mocsarakban még megtalálható volt a kolokán (*Stratoides aloides*), és a kis tüskés hínár (*Najas minor*), amely ma már nagyon ritka a Körösök vidékén. A vizek szélén és az ártéri gyomtársulásokban a debreceni torma (*Armoracia macrocarpa*), és az örvénygyökér (*Inula helenium*) is virágzott.

Keményfa-ligeterdő Doboz közelében

Az 1800-as évek elejének nagy méretű erdőpusztítását a század második felében kezdték pótolni. Az ültetések-nél nyárt, tölgyet, kőrist, fűzet, akácot, fenyőt és gesztenyét használtak. A Körösök mentén elterülő őserdők utolsó szép foltjai a két világháború közötti időszakban kerültek kivágásra. A hajdani őserdőre ma már csak a Gyulavári-Mályvádi-erdő néhány maradványfoltja emlékeztet.

Az 1800-as évek elejének nagy méretű erdőpusztítását a század második felében kezdték pótolni. Az ültetések-nél nyárt, tölgyet, kőrist, fűzet, akácot, fenyőt és gesztenyét használtak. A Körösök mentén elterülő őserdők utolsó szép foltjai a két világháború közötti időszakban kerültek kivágásra. A hajdani őserdőre ma már csak a Gyulavári-Mályvádi-erdő néhány maradványfoltja emlékeztet.

A 20. század elejére a mocsarak végleg eltűntek, és a víztől megszabadult legelők nagy részét is feltörték. A gátak

közé szorított folyók mentén másodlagos élőhely keletkezett. A maradék vadvizek a mentett oldalon csatornákkal levezetésre kerültek. A szántóföldi és az erdészeti „monokultúrák” váltak uralkodóvá. A hajdani ártéri ligeterdők csak néhány területen éltek túl a környezetváltozást, ezeknek jelentős része Doboz környékén a Holt-Fekete-Körös mederrészeinek nedvesebb élőhelyein található.

Az 1950-es években kezdődő program során a Fekete-Körös mentén olyan területek is erdősítésre kerültek, ahol korábban nem voltak erdők. A mai dobozi erdők túlnyomó részét a Körösökét kísérő tölgy-kőris-szil ligetek (*Fraxino pannonicæ-Ulmetum*) képezik, amelyek különböző eredetű öntéstalajon élnek. A csapadékszegény éghajlat ellenére az erdők aljnövényzete erdei fajokban gazdag.

Lombkoronaszintjükben a kocsányos tölgy és a magyar kőris játszik jelentős szerepet. Egyéb fafajok csak szórányosak, elegyfaaként fordulnak elő, elsősorban mezei szil, tatárjuhar, vénicszil, mezei juhar, vadalma, vadkörte, zselnicemeggy, gyertyán, és a hárs.

Cserjeszintjükben fagyalt, galagonya, kőkény, kányabangita, kecskerágó, veresgyűrű som található. A cserjeszint nélküli kocsányos tölgyes, kőrises állományokban az érzékenyebb erdei fajok hiányoznak, helyüket a csalán veszi át.

A mocsaras részekből kiemelkedő szigetszerű erdők, időnként vízjárta mágaslatok, mezősegi talajú hátságok, erdős puszták jellegű maradványok jellemezték a Gerlai-erdő (Békéscsaba), és

Puhafaliget a Körösök mentén

Fekete harkályok odúi a Bedő-ligetben

a Marói-erdő (Doboz) területét. A folyó és vízjárta helyek mentén a tölgy-kőrisz ligeterdő, illetve az erdőssztyepp jellegű táj a természetes vegetáció értékes maradványaként az erdő egy-egy részleteként ma is megtalálható.

A Marói-erdő jelentősebb fajai a cserjeszintben a mogoró (*Corylus avellana*) és a kányabangita (*Viburnum opulus*). A tűrőképes erdei fajok szép állománya található itt, több ezer tő gyöngyvirág (*Convallaria majalis*) és salamonpecsét (*Polygonatum latifolium*).

A Holt-Körös (egykori Fekete-Körös-ág) medre húzódik keresztül a Sebes-foki-erdőn, amelynek ezáltal kedvező a vízellátottsága. A Holt-Körös mentén található keményfa-ligeterdő őriz értékes ligeterdei fajokat, ilyen a Duna-völgyi csillagvirág (*Scilla vindobonensis*) helyenként tömeges előfordulása.

A Papholt-Faluhelyi- és a Madárfoki-erdő változatos élőhelyeket tartalmazó erdők, nagyrészt keményfás ligeterdő tömbök, de találunk benne jellegtelen kőriseseket és kocsányos tölgyeseket, szikes tisztásokat és sok fekete dió- és akácfaültetvényt is. 1998–99-ben egy részüket a Sarkadremetei-erdővel együtt vadaskertté alakították.

A hajdani Fekete-Körös medre mentén gazdag flórájú erdőkre utaló fajokat találunk. A Holt-Fekete-Körös mentén

elszórva szép, idős kocsányos tölgy, fehér (*Populus alba*) és fekete nyár (*Populus nigra*) ligetfoltokat lehet találni.

A Körösök szabályozása előtti gazdag láp- és mocsárrétek fajkomponensei ma a részben elszikesedett folyó menti ágyakba vonultak vissza. A Sebes-foki-erdő tájképileg legszebb részein, a Holt-Körös zugaiban fordul elő a víz felszínén úszó védett növény, a sulyom (*Trapa natans*) és a rucaöröm (*Salvinia natans*). A változatos fajösszetételű nádasban előfordul a vízi harmatkása (*Glyceria maxima*), a vízi metyekóró (*Oenanthe aquatica*), az ágas békabuzogány (*Sparganium erectum*), és a négyélű fűzike (*Epilobium tetragonum*).

A hullámtéren a mai napig lehetőség van a folyókat követő fűzesek, puhafa-ligeterdő maradványok spontán kialakulására (fűzfélék, fehér és fekete nyárok). Idős puhafaligetek keskeny sávját megtalálhatjuk a Fehér-, Fekete- és a Kettős-Körös mentén. Tájképi és az élővilág szempontjából is fontos a jelenlétük.

A Körösök menti árvízi töltéseken a nedves kaszálórétek, a szikesek és a löszpusztagyepek fajai keverednek, így a réti margitvirág (*Chrysanthemum leucanthemum*), a keserű édesgyökér (*Glycyrrhiza echinata*), a mogorós lednek (*Lathyrus tuberosus*) és a tejelő galaj (*Galium verum*).

A tájhasználat nyomában

A magyarság honfoglalás előtt, majd a Kárpát-medencében is előnyben részesítette a folyóvölgyeket. Ez nemcsak a legeltetés és a védettség szempontjából volt előnyös, hanem bőséges halászati lehetőségeket is nyújtott, nem

utolsósorban pedig, biztosította a szállító vízi utakat is.

A török előtti időkben az emberek az Alföldön is apró falvakban éltek. Ekkor a természet adta lehetőségekkel jobbra harmonikus volt a lakosság viszonya. A folyók mellett kialakult, mai értelemben véve is fenntartható gazdálkodási rendszert, fokgazdálkodásnak nevezzük. Ennek nyomai máig felfedezhetők a határnevekben, és különösen a folyó menti erdőnevekben.

A lényege az volt, hogy az ember épített a természeti jelenségekre, az ismétlődő áradásokra, az aszályos időszakokra, a táj mikrodomborzati adottságaira. Gondoskodott arról, hogy az áradó folyó kijusson a rétekre, a halasokba, a régi morotvákba, majd a fölöslegessé vált víz visszajut hasson a mederbe. Erre építette a szántóföldi és kertészeti gazdálkodását, az állattartását, a vadászatát és természetesen a halászatát is.

A 15–16. században a török előre nyomulással a vízfolyások a védekezési stratégia részévé váltak. Többé már nem a gazdálkodási, hanem a katonai szempontok szerint cselekedtek. Ehhez még két tényező társult, ami végül is a fokgazdálkodás végét jelentette:

Sulyom

Fáspusztá Bélmegyerénél

először is a harmincéves háború alatt elnéptelenedett az Alföld, másodszer pedig a 18. században a Habsburgok birodalmi szempontjai alapján, a folyókon elsődlegesen a hajók közlekedését, vontatását kellett biztosítani, ami a fokok betömését követelte meg. Az eredmény nem maradt el: az Alföld addig nem látott módon elmocsarasodott.

A tájgazdálkodás újabb fejezete a 19. században a folyószabályozással kezdődött. A vizes élőhelyek végzetes beszűkülése a halállomány drasztikus csökkenését eredményezte.

A folyószabályozások miatt teret vesztett halászat új utakat keresett a piaci igények kielégítése céljából. A 19. század végétől egyre szaporodtak a tavi haltenyésztő gazdaságok. A 20. század elejére a tenyésztésből származó hal mennyisége már meghaladta a szabad vizekből kifogottakét.

Ezt a tendenciát tovább erősítette egy újabb emberi tevékenység, ami a folyóvizek halállományát újfent kedvezőtlenül érintette. A folyókra telepített duzzasztógátak korlátozták a halak szabad mozgását, egyes fajok évmilliók alatt kialakult vándorlási útvonalait.

Az Alföldre a hegyekből kiérkező Berettyó és a Körösök elvesztvén ener-

A pákások nyomában

Az Alföldre a hegyekből kiérkező Berettyó és a Körösök elvesztvén ener-

Rétes emberek nyomán

giájukat lerakták finom hordalékukat és megszámlálhatatlan ágra szakadva végeláthatatlan vizes, rétes, ingoványos vidéket hoztak létre. Ez volt a Sárrét. A török idők után teljesen elmocsarasodott vidéken sokszor nem lehetett eldönteni, hogy a víz, amelyik az érben folydogál, a Berettyóé vagy a Sebes-Körösé, vagy kicsit délebbre a Korhánnyé, a Gyepesé vagy a Fekete-Körösé.

A nagy kiterjedésű mocsaras, ingoványos, nádas terület a mai ember számára felfoghatatlan természeti gazdagsággal, bőséggel rendelkezett, de csak annak adott megélhetést, aki töviről hegyire ismerte. Ezek az emberek voltak a pákások, a csikások, egy szóval a rétes emberek.

A pákások kint éltek a lápon, nádból, vesszőből készített kunyhóban. Ezeket egy-egy kis szigetre, Sarkad környéki elnevezéssel, egerekre rakták, de voltak olyanok is, akik úszólápszigetekeken éltek. Ez utóbbi elhalt növényi részekből és az arra települt élő növényzetből, sokszor füzesekből állt, amit magasabb vízálláskor a szél egyik helyről a másikra sodort.

Megélhetésüket a láp adta. Csikhalat, teknősbékát, kecskebékát, rákot fogtak. Nádat és gyékényt vágtek. A rendkívül gazdag lápi madárvilág tojást és húst adott nekik. Gyűjtötték a kócsagok, a darvak és a tűzokok dísz tollait, sokszor ezzel teljesítették az adójukat, ha már nem bírtak kibújni alóla. Egy-egy szépen ringó, fehér, göndörödő és bal oldalas darutollért egy-két köből búzáat is megadtak.

Helyismeretük miatt gyakran megfogadták őket vezetőnek és így „bogdácsoltak” át a lápon. A rétes embereket hívták segítségül, ha marhákat vagy nagyobb szekérkaravánt kellett egy-egy ingoványon átjuttatni. Ismerték a láp számtalan gyógyító növényét is. A pákások asszonyai ugyanolyan szerepet töltöttek be, mint más vidéken a javasasszonyok.

Mára ebből a világból alig maradt hírmondó. A mocsarak szántókká lettek, a folyók gátak közt folynak, egy-két megőrzött kisebb vizes élőhelyet kivéve nyoma sincs a hajdani Sárrétnek.

Szerkesztette: **Nagy László**

Puskás Lajos

Képek: **DALERD Zrt.,**

Korda Márton (SOE EMK)

Doronghíd Csillaglapos erén